

Georg Kneer og Armin Nassehi

Niklas Luhmann

- introduktion til teorien om sociale systemer.

Hans Reitzels Forlag, 1997

ISBN 8741229088

Af: Birgitte Michelsen og Torben Heikel Vinther

Resume

Niklas Luhmanns teorier oplever i disse år en hastigt voksende udbredelse herhjemme både inden for forskning og undervisning. Det er ikke alene i relation til samfundsvidenskaberne, at Luhmann teoretisk gør sig gældende, det er også tilfældet inden for en lang række andre fag som teologi, psykologi, pædagogik, æstetik og filosofi.

Imidlertid er det afgørende for en tilegnelse af Luhmanns tanker at forstå hans grundbegreber og -antagelser, idet en række af dem adskiller sig radikalt fra en dagligdags eller sociologisk anvendelse. Centrale begreber som system, kommunikation og handling, der lyder velkendte, bruger Luhmann i en ganske speciel, men også præcis betydning.

Niklas Luhmann - introduktion til teorien om sociale systemer henvender sig både til interesserede læsere, som kommer i berøring med Luhmanns tænkning for første gang, og til dem, som allerede kender hans systemteoretiske paradigme, men som ønsker at beskæftige sig mere dybtgående med det.

Indhold

Kapitel 1: Indledning

Kapitel 2: Systemteori som interdisciplinært paradigme

2.1 Almen systemteori

2.2 Holistiske og systemteoretiske tænkemåder i sociologien

Kapitel 3: Teorien om sociale systemer

3.1 Funktionel-strukturel systemteori

3.2 Nyere udviklinger i systemteorien

3.3 Psykiske systemers autopoietis

3.4 Sociale systemer som emergent ordensniveau

3.5 Kommunikation og handling

3.6 Iagttagen

Kapitel 4: Samfundsteori

4.1 Systemdifferentiering og primær samfundsmæssig differentiering

4.2 Samfundsstruktur og semantik

4.3 Samfundsmæssig evolution som omstilling af differentieringsformen

4.4 Enhed og difference

4.5 Person, inklusion og individ

Kapitel 5: Samfundsdiagnose

5.1 Risiko

5.2 Moral

5.3 Kritik

Kapitel 2: Systemteori som interdisciplinært paradigme

2.1 Almen systemteori

Almen systemteori bruger "system" som noget sammensat i sammenligning med noget elementært. Helheder i betydningen en enhed der er mere end summen af sine dele. (22)

Elementerne udgør sammen en helhed hvis de står i en bestemt relation til hinanden. (23)

Systemet udmærker sig ved at det ikke kan fremstilles blot gennem relationen af et element til et andet element, men kun gennem den samlede mængde af gensidige relationer. Ethvert system

danner en entydig grænse som løber mellem systemet, dvs. dets elementer og relationer og systemets omverden, dvs. alt hvad der ikke hører til systemet. (25)

Organiseret kompleksitet: vekselvirkninger mellem enkeltfænomener.

Uorganiseret kompleksitet: lineær sammenkædning af enkeltfænomener (af A følger B; af B følger C osv.). Den væsentligste genstand for systemteorien er organisationsformen i den komplekse vekselvirkning mellem enkelte elementer. (26)

Lukkede systemer: Opretholder sig selv homeostatisk, dvs. internt stabilt; efter opnåelsen af en ligevægtstilstand forandrer det sig ikke længere.

Åbent system: *Kan* opnå en stationær tilstand af homeostase men denne tilstand er selv variabel, opløselig og midlertidig. Udvikler en dynamik gennem udviklingsprocesserne med deres omverden og som kan variere karakteren af deres tilstand uden at måtte ændre systemstrukturene fuldstændigt for hver forandring i omverdensbetingelserne (27)

Åbne systemer udmærker sig ydermere derved, at de ved omverdensforandringer *selv* omstiller deres interne organisation, og at de ikke bliver kausalt betinget eller entydigt bestemt udefra. Dvs. de selvorganiserer: Systemer reagerer på omverdenen ifølge deres egne indre logik. (28)

Kybernetik: Beskriver forholdet mellem det, der kontrollerer (kontrolløren) og det der bliver kontrolleret (feedback). Undersøger feedback effekter af disse processer på disse processer (29).

2.2 Holistiske og systemteoretiske tænkemåder i sociologien

Weber: Forstående sociologi.

Durkheim: Holistisk sociologi

En systemteoretisk tilgang/tænkning begynder i sociologien når sociale handlinger bliver opfattet som enkelte elementer i en social sammenhæng. Sociologisk systemteori forklarer enkeltpersoners adfærd ud fra den givne systemsammenhæng. (32-34)

Strukturbegrebet står i centrum for den struktur-funktionalistiske systemteori, som er udviklet af Talcott Parsons – Luhmanns vigtigste lærer. Begrebet struktur knytter sig til de systemtelementer som er uafhængige af kortfristede forandringer i forholdet system-omverden.

Funktionsbegrebet betegner et socialt systems dynamiske aspekt, dvs. de sociale processer som skal sikre opretholdelsen og stabiliteten af systemstrukturene i en omverden der forandrer sig. Alle sociale systemer må opfylde fire elementære funktioner: tilpasning, mål opnåelse, integration og struktur-opretholdelse. (35)

Handlinger fremtræder som resultater af den systemsammenhæng der er dannet gennem disse handlinger. (36)

Kapitel 3: Teorien om sociale systemer

Der er Luhmanns erklærede mål at formulere en universel teori for faget sociologi ved at tilslutte sig den almene systemteori. Han forsøger at udvikle en teori, der er overgribende ift. faget, og som med systemteoretiske begreber forsøger at beskrive sociologiens samlede genstandsområde.

Udarbejdelsen af en universel sociologisk teori vha. den almene systemteori midler vil sige, at enhver social kontakt kan forstås som system. (37)

3.1 Funktionel-strukturel systemteori

Parsons voluntaristiske orden: Samfundsmæssig orden beror på en generel værdikonsensus som er fast institutionaliseret i det sociale liv og som samtidig gennem realisering socialisationsprocessen er blevet bindende for medlemmerne. (39)

Enhver konkret handlingsenhed er, ligesom enhver anden form for social orden, resultatet af samspillet mellem kulturelle, sociale og personlige faktorer. Fælles, delte kulturelle værdier og normer styrer og strukturerer sociale handlingsforløb og sikrer på denne måde det fælles samliv. (40)

Luhmann kritiserer Parsons idet Luhmann mener man også må tage højde for konflikt og forandring, foruden integration og orden, samt proces ift. struktur. Luhmann tager funktionsbegrebet før strukturbegrebet og taler om en funktionel-strukturel systemteori. Sociale systemer defineres ikke længere ifølge et bestemt værdi- og strukturmønster. (41)

Ved socialt system forstås Luhmann sammenhængen mellem sociale handlinger der henviser til hinanden. Når flere personers handlinger bliver knyttet sammen med hinanden opstår der altid et socialt system eller et handlingssystem der afgrænser sig fra en omverden. Alle handlinger, som henviser meningsfuldt til hinanden, tilhører det pågældende system; alle andre handlinger, som ikke opretholder nogen relation til den pågældende meningssammenhæng tilhører systemets omverden. Noget er *enten* system (henholdsvis tilhører systemet) *eller* omverden (henholdsvis tilhører omverdenen). Sociale systemer har en mulighed for at erstatte de bortfaldne bidrag med andre og alternative ydelser. (42)

Ækvivalensfunktionalisme: Sammenhængen mellem problemer og problemløsninger. Udgangspunktet for den funktionelle analyse er ikke systemets beståen, men verden. (43)

Verden er ikke et system, da den ikke har noget ydre, over for hvilket den afgrænser sig selv. Verden kan imidlertid heller ikke forstås som omverden, fordi enhver omverden forudsætter et indre, som ikke selv tilhører omverdenen. Verden er hverken system eller omverden; den omfatter snarere alle systemer og deres dertil hørende omverdener; den er altså en enhed af system og omverden. Verden, eller verdens kompleksitet bliver hos Luhmann gjort til det øverste relationspunkt for den funktionelle analyse. Kompleksitet betyder den samlede mængde af mulige begivenheder og tilstande. Noget er komplekst når det kan antage mindst to tilstande. Jo flere tilstande og begivenheder desto større antal af mulige relationer mellem dem. (44)

Systemets funktion: At reducere kompleksitet. Sociale systemer er altså en formidling mellem verdens ubestemte kompleksitet og det enkelte menneskes kapacitet til bearbejdning af kompleksitet. Sociale systemer reducerer verdenskompleksiteten ved at udelukke muligheder. Sociale systemer danner "øer af mindre kompleksitet". Omverden er altid mere kompleks end systemet. (45)

For at reducere verdens kompleksitet må systemer have en egenkompleksitet for at opfatte og forarbejde verdens kompleksitet. Verden er således kun kompleks set ud fra det enkelte systems synsvinkel.

Tre typer af sociale systemer:

1. Interaktionssystemer. Kommer i stand ved at de tilstedeværende handler. De tilstedeværende er personer som sanser hinanden.
2. Organisationssystemer. Sociale systemer kan betegnes som organiserede når medlemskabet er knyttet til særlige betingelser.
3. Samfundssystemer. Det mest omfattende samfundssystem. Samfundet er mere end summen af alle interaktions- og organisationssystemer, da der i samfundssystemet optræder en mangfoldighed af handlinger.

Den funktionelt-strukturelle teori drejer sig om at udvide den menneskelige evne til at opfatte og reducere verdens kompleksitet. (46-48)

Habermas' kritik af Luhmann: Forsvarer det bestående af hensyn til systemets opretholdelse.

Habermas kritiserer en videnskabelig teori med politiske argumenter. (49)

3.2 Nyere udviklinger i systemteorien

Det nye systemteoretiske paradigme fokuserer mere på autopoiesis end på kompleksitetsreduktion, især af Maturana og Varela. (52)

Autopoietiske systemer er levende dannelser som fremstiller og opretholder sig selv. Det sker idet de selv producerer og fremstiller de komponenter og bestanddele som de består af. De skaber m.a.o. fortløbende deres egen organisation gennem deres egen opereren. Komponenterne interagerer med hinanden i en cirkulær proces, og at der derved bestandig bliver skabt de komponenter, som er nødvendige for systemets opretholdelse. Ikke-levende systemer er allopoietiske. (53)

Alle levende væsner har ganske vist den samme organisation, men de har forskellige strukturer. Mens begrebet organisation er møntet på enheden i systemkomponenternes cirkulære produktionsprocesser, betyder begrebet struktur de konkrete relationer mellem bestanddelene. Autopoietiske systemer er invariante mht. organisation men samtidig foranderlige mht. struktur. (54)

Autopoietiske systemer opererer selvrelationelt eller selvreferentielt. Reduktionsprocessen er rekursiv når den hele tiden anvender produkterne og resultaterne af sine operationer som grundlag for videre operationer.

Omverdenskontakten som de levende systemer råder over (åbenheden) bliver først for alvor mulig gennem den autopoietiske organisationsmåde (lukketheden). Åbenheden og lukketheden står i et betingelsesforhold til hinanden. (55)

Den autopoietiske organisations lukkethed er forudsætningen for dens åbenhed. Dvs. autonom men ikke autarke. (56)

Hjernen eller det neurale system udgør et cirkulært system hvori nerveceller udelukkende interagerer med andre nerveceller, og er dermed lukket, rekursivt, selvreferentielt og autonomt. Maturana og Varela begrænser sig til kun at karakterisere levende systemer. (59)

3.3 Psykiske systemers autopoietis

Luhmann opfatter sociale systemer som selvreferentielt lukkede, autopoietiske systemer. Dvs. Luhmann overfører autopoiesis til sociologiens område. (61)

Luhmann anvender et alment enhedspræget autopoiesisbegreb til beskrivelse af forskellige systemarter. (62)

Autopoietiske systemer er operationelt lukkede systemer som selv fremstiller deres komponenter i en rekursiv proces. Lukkethed er her en forudsætning for åbenhed. (63)

Luhmann hævder at bevidsthedssystemer opererer autopoietisk. Dvs. at de fortløbende frembringer sine komponenter af sine komponenter i en rekursiv proces og på denne måde skaber og opretholder sig selv som en enhed. Psykiske systemers specifikke elementer kalder Luhmann tanker eller forestillinger. (64)

Luhmann opfatter bevidstheden som et autopoietisk system, fordi den er beskæftiget med hele tiden at frembringe nye tanker.

Intet bevidsthedssystem kan eksistere og fortsætte sin autopoiesis uden passende bidrag fra omverdenen, dvs. uden hjerne, krop, luft vand osv. (65)

Hjernen befinder sig i bevidsthedens omverden.

Hjernen tænker ikke, den producerer ingen tanker og forestillinger. tanker og forestillinger er bevidsthedssystemets selv-producerede og ikke yderligere opløselige sidsteeenheder for hvilke der ikke findes nogen umiddelbar ækvivalent i omgivelserne.

Systemer der er strukturelt koblede er henvist til hinanden – og de forbliver samtidig omverden for hinanden. (66-67)

3.4 Sociale systemer som emergent ordensniveau

Sociale systemers elementer, dvs. sidsteeenheder, betegner Luhmann som kommunikation. Sociale systemer er kommunikationssystemer; de reproducerer sig selv på den måde at de fortløbende knytter kommunikationer an til kommunikationer. (69)

Det sociale består iflg. Luhmann ikke af mennesker men af kommunikationer; mennesker forekommer kun som sociale systemers omverden. Kommunikationer er iflg. Luhmann ikke et resultat af menneskelig handlen men et produkt af sociale systemer. Mennesket kan ikke kommunikere, kun kommunikation kan kommunikere.

Mennesket består af flere selvstændige systemer: organismen, immunsystemet, det neurologiske system osv., som opererer uden at overlape hinanden.

Hos mennesket findes forskellige processer, men der findes ingen autopoietisk enhed, som er overgribende ift. disse forskelligartede systemer. (70)

Der er ingen umiddelbar kontakt mellem to bevidsthedssystemer, dvs. mellem to mennesker. Bevidstheden kommunikerer ikke med andre psykiske systemer. (71)

Kommunikation danner dermed en selvstændig og egendynamisk proces.

Sociale hændelsesforløb danner et selvstændigt og egendynamisk operationelt niveau. De er henvist til organiske, neurale og psykiske tilstande (dvs. er system-omverden relateret hertil).

Kommunikation forudsætter altid mindst to mennesker og dermed en flerhed af organisme, neurale og psykiske systemer. (72)

Sociale systemer kan ikke eksistere af egen kraft, men er afhængige af mennesket via organiske, neurale og psykiske omverdensforudsætninger.

Mennesket er således ikke længere ophav til eller subjekt for kommunikationen. Omverdenen er et konstitutivt moment i forskellen ml. system og omverden, den er altså ikke mindre vigtig for systemet end systemet selv. (73)

Enhver kommunikation skaber fra øjeblik til øjeblik en særlig efterfølgende kommunikation – eller det pågældende sociale system holder op med at operere. Psykiske systemer er på en særlig måde delagtige i kommunikationen, og denne form for delagtighed anviser en særlig position til bevidsthedssystemerne.

Kun bevidsthed kan iflg. Luhmann irritere eller pirre til kommunikationen. (74)

Kommunikation kan hverken føres tilbage til en individuel bevidsthed eller til en kollektiv bevidsthed. Kommunikation tænker ikke, den kommunikerer.

Kommunikation bliver hele tiden irriteret, pirret og forstyrret i sine egne kommunikations-operationer af bevidsthedssystemer.

Sociale og psykiske systemer er strukturelt koblede, dvs. ingen kommunikation uden bevidsthed og vice versa. De er omverden for hinanden. (75)

Eks: Den samtale man deltager i og det man samtidig tænker på kan gå helt forskellige veje. (76)

Det er umuligt for os at se ind i vores kommunikationspartners hoveder; vi vil aldrig få at vide, hvad de tænker – heller ikke vha. kommunikation. De deltagende psykiske systemer forbliver uigennemsigtige for hinanden; de forbliver black boxes. (77)

Levende væsner, nervesystemer, psykiske og sociale systemer danner forskellige emergente ordener, der udgør omverden for hinanden.

Luhmann koncipierer psykiske og sociale systemer som systemer der konstituerer og anvender mening. Alle andre systemtyper tager ikke mening i anvendelse. Det konstitutive for mening er *forskellen mellem aktualitet og mulighed*. Kernen af aktualitet er ustabil. (79)

Pga. aktualitetskernens ustabilitet må der hele tiden foretages en nyudvælgelse, en selektion. (80)

Enhver aktuel intention henviser til andre intentioner, til yderligere følgemuligheder, hvoraf en i næste øjeblik bliver aktualiseret.

Kommunikation er altid kommunikation om noget. Kommunikation intenderer noget og henviser samtidig til bestemte tilslutningsmuligheder.

Mening er en selektiv begivenhed; der må hele tiden træffes valg og aktualiseres en potentiel mulighed. (81)

Mening muliggør reduktion af kompleksitet og opretholdelse af kompleksitet på en og samme gang. Sociale og psykiske systemer forarbejder kompleksitet i form af mening (82 og 84).

Luhmann skelner mellem tre meningsdimensioner:

Sagsdimension: Hvad der er tilfældet i verden, dvs. ting, teorier, meninger etc.

Socialdimension: Hvem der tematiserer ting, teorier, meninger etc.

Tidsdimension: Hvornår noget sker. (83)

3.5 Kommunikation og handling

Kommunikation kan ikke forstås i betydningen af et budskab fra afsender til modtager, fordi psykiske systemer opererer selvreferentielt lukkede og derfor hverken kan afgive eller modtage budskaber. (84)

Luhmann beskriver kommunikation som en tredelt selektionsproces der kombinerer information, meddelelse og forståelse med hinanden.

Enhver information er en selektion ud fra en horisont af muligheder.

Kommunikationen kan meddeles mundtligt, skriftligt, hviskes, råbes osv.

Information kan forstås på den ene eller den anden måde.

Der er først tale om kommunikation når der foreligger en syntese af alle tre selektionsydelsler. Det udelukker samtidig at man kan opfatte kommunikation som et resultat af ét individs handlinger. Selektionerne indebærer at der deltager flere psykiske systemer. (85)

Eks.: Samtale mellem læge og patient. (86)

Information er en konstruktion i kommunikationsprocessen og ikke en operation hos bevidsthedssystemet. Kommunikationen giver ingen information om hvad det deltagende bevidsthedssystem tænker i det pågældende øjeblik. Mens kommunikationen kommunikerer kan de deltagende bevidsthedssystemer tænke på noget andet. Omvendt har kommunikationen mulighed for at optage irritationer fra sin systemomverden – eller at undgå dem kommunikativt. (87)

Mindst ét andet psykisk system må deltage i kommunikationen, for at syntesen mellem information, meddelelse og forståelse kan komme i gang. Alligevel gælder det også her, at forståelse ikke må opfattes i psykologisk forstand.

Forståelse kan alene, ligesom de to andre selektioner, beskrives ud fra den sociale systemreference. Det er ikke de bevidsthedssystemer, der deltager i kommunikationen, men kommunikationen selv, der fastslår hvad der fungerer som forståelse i kommunikationsprocessen. (88)

Forståelse er ikke en operation som tjener til at forbedre transparensen mellem individerne; forståelse er snarere en konstruktion i kommunikationen. (90)

For at betegne at det drejer sig om konstruktioner i kommunikationen og ikke om bevidsthedssystemer eller sågar om hele mennesker, taler Luhmann om personer.

Personer: Kommunikationsinterne enheder, ikke mennesker med deres psykiske, organiske og neurale systemer. Personer er ikke systemer men identifikationspunkter i kommunikationen. (91)

Kommunikationen "flager" med at den selv er en handling og opfattes som en meddelelse – men er altså en kompleks enhed af information, meddelelse og forståelse. Kommunikationssystemet bruger en kausalforklaring til beskrivelse af kommunikation.

Kommunikationen bliver reduceret til ét selektionspunkt. Denne reduktion åbner op for at sociale hændelsesforløb bliver opfattet personcentreret: kommunikation bliver tilregnet enkeltpersoner som deres meddelelseshandling. (92)

En beskrivelse af sociale sammenhænge, der opfatter sociale systemer som handlingskæder i stedet for som kommunikationskæder, er ikke forkert men ensidig.

Man reducerer kommunikationen til handling, og dermed i sidste instans til psykiske hensigter, planer og intentioner hos den handlende. Og man overser derfor at den menneskelige bevidsthed hverken kan frembringe kommunikationen bevidst eller styre og determinere den kausalt. Man kan ikke tale om kommunikation, allerede i det øjeblik en kommunikation bliver meddelt, men først når en meddelt information også bliver forstået. (93)

Handlingsbegrebet referer til én person og er derfor skævt ift. det sociale niveau. (94)

Kommunikation er også mulig uden sprog; fx ved kropsbevægelse, spørgende blikke, gestus osv. Den ustandselige reproduktion af stadig nye kommunikationer udgør et problem for de sociale systemers varighed: enten skaber de sociale systemer en ny kommunikation fra det ene øjeblik til det andet, eller de holder op med at operere. (95)

Teorien om autopoietiske systemer giver begrebet begivenhed en central placering. (96)

Luhmann forstår sociale systemers strukturer som forventningsstrukturer – som en meningsform. (97)

Forventninger indsnævrer mulighedsspillerummet, men holder det samtidig åbent.

Processer drejer sig om en selektiv sammenknytning af en flerhed af enkeltbegivenheder; processer består dermed af begivenheder, som er tidsligt ordnet på en bestemt måde. Sociale processer er mao. kommunikationssekvenser.

Karakteristisk for processer er før/efter-differencen: processer dannes ved gennemførelse af en overgang fra en aktuel begivenhed til en dertil passende følgebegivenhed. Strukturer foretager en forudvælgelse vha. eksklusion; processer gør det samme gennem tilslutningssøgning. (98)

3.6 Iagttagen

Iagttagelse er betegnelse vha. en skelnen. Fx kvinde/ikke mand, ret/uret osv. (100)

Iagttagelse er altid betegnelse af én side inden for rammerne af en skelnen. Inden for rammerne af en iagttagelse er det umuligt at betegne begge sider af forskellen samtidig.

Der er otte epistemologiske konsekvenser af denne definition:

1) Alle systemer, også ikke-levende, kan iagttage. (101)

2) Iagttagelsen er en systemintern operation. (102)

3) Enhver iagttagelse er bundet til den valgte forskel, dvs. den kan ikke se hvad den med denne forskel ikke kan se. (103)

4) Ingen iagttagelse kan iagttage sig selv i iagttagelsesøjeblikket.

Iagttagelse af iagttagelse kalder Luhmann iagttagelse af anden orden.

5) Heller ikke iagttagelse af anden orden kan iagttage sig selv. (105)

Også iagttagelsen af anden orden forbliver bundet til sin egen blinde plet. Men iagttagelse af iagttagelse -197w (iag/ikkdksliv i)

iagttagelse operer, dvs. iagttagelse af iagttagelse af anden orden (strukturen.) Tj 841.5 0 TD 0 Tc -0.0517 Tw () Tj 841.5 -12 TD -0.6073 Tc 0.0

Med udgangspunkt i lededifferencen mellem system og omverden opererer teorien om sociale systemer med forskellen mellem operation og iagttagelse, eller iagttagelse af første eller anden orden. (112)

Kapitel 4: Samfundsteori

4.1 Systemdifferentiering og primær samfundsmæssig differentiering

4.2 Samfundsstruktur og semantik

4.3 Samfundsmæssig evolution som omstilling af differentieringsformen

4.4 Enhed og difference

4.5 Person, inklusion og individ

Kapitel 5: Samfundsdiagnose

5.1 Risiko

5.2 Moral

5.3 Kritik